

PROCES OPISMENJAVANJA I NASTANAK LOKALNE INTELIGENCIJE KOD KARAŠEVSKIH HRVATA U 18. STOLJEĆU

Castilia MANEA-GRGIN
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 373.1(498.5=163.42)(091)"17"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 1. 2005.

Prema svemu sudeći, Karaševu, najveći i povijesno najvažniji lokalitet karaševskih Hrvata u današnjem rumunjskom dijelu Banata, očuvao se i u 18. stoljeću kao relativno važno naselje u toj pokrajini, ne samo u demografskom nego i u administrativnom, ekonomskom i vjerskom smislu. No u historiografiji gotovo se ništa ne zna o povijesti školstva u onovremenom Karaševu i drugim karaševskim naseljima – Nermetu, Jabalči, Klokotiću, Lupaku, Ravniku i Vodniku. Stoga je cilj ovoga rada rekonstruirati tu povijest analizom dostupnih izvora i literature, od najranijeg spomena škole i učitelja u Karaševu 1726./30. do utemeljenja škola i u drugim karaševskim mjestima potkraj 18. stoljeća. Osim slijeda karaševskih učitelja, istražen je i njihov materijalni i društveni status, izgradnja školskih zgrada, podaci o učenicima, školskim predmetima, udžbenicima i slično, o kojima ima više informacija od početka školskih reformi u cijeloj Monarhiji 1774. Može se zaključiti da je u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća nastajala, nakon faze opismenjavanja, prva razina karaševske inteligencije, odnosno sloj profesionalnih učitelja, pogotovo u Karaševu. Taj se proces odvijao na karaševskom području istodobno s početkom stvaranja lokalne intelektualne elite u cijelom Banatu, kao posljedica transformacija koje je prosvijećeni apsolutizam donio osnovnom obrazovanju u Habsburškoj Monarhiji.

✉ Castilia Manea-Grgin, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Castilia.Grgin@pilar.hr

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

Od sedam naselja karaševskih Hrvata, koji žive u brdovitom dijelu rumunjskoga Banata uz rijeku Karaš,¹ prvo se pojavilo u povijesnim izvorima Karaševo, čini se ne ranije od prve polovice 14. stoljeća. Druga karaševska mjesta, Nermet, Jabalča, Lupak, Klokočić, Ravnik i Vodnik, nastala kasnije, do 18. stoljeća (s iznimkom Jabalče, potkraj 14. stoljeća), najvjerojatnije su utemeljili sami stanovnici Karaševa.² Vjerojatnije je da u 18. stoljeću, za habsburške vladavine, Karaševo nije više imalo status trgovišta (*oppidum*), kao u 16., a čini se i u 17. stoljeću, međutim trajno je ostalo jedno od najvećih naselja Temišvarskoga Banata, s više stanovnika i od nekih tamošnjih gradova.³ Karaševo se u 18. stoljeću očuvalo kao relativno važno naselje na području današnjega Banata, kakvo je bilo i u prijašnjem razdoblju, ne samo u demografskom nego i u strateškom, administrativnom, ekonomskom i vjerskom smislu (Manea-Grgin, 2004., 100-103). No gotovo se ništa ne zna u historiografiji o povijesti školstva u Karaševu i drugim karaševskim naseljima u to vrijeme, djelomice stoga što su raspoloživi podaci oskudni i fragmentarni.⁴ Stoga je ovaj rad posvećen toj povijesti, od najranijega spomena škole i učitelja u Karaševu sredinom prve polovice 18. stoljeća do utemeljenja škola i u drugim karaševskim mjestima te formiranja prve razine lokalne karaševske inteligencije, odnosno profesionalnih učitelja potkraj toga stoljeća.

OPISMENJAVANJE I NASTANAK LOKALNE INTELIGENCIJE – UČITELJA U BANATU U 18. STOLJEĆU

U Habsburškoj Monarhiji, kao i drugdje, obrazovanje je u prvom i najvećem dijelu 18. stoljeća još uvijek bilo u rukama Crkve (Kosáry, 1987., 93). Banat, kao pretežito ruralno društvo, nije u to vrijeme bio iznimka: osnovno obrazovanje bilo je crkveno (pravoslavno i katoličko) i uključivalo je ponajviše čitanje,⁵ mnogo vjerske poduke i crkvenih pjesama, a ponekad pisanje i računanje. U sustav obrazovanja bilo je uključeno malo djece, a pohađanje škole bilo je nedovoljno (25-30%). Malobrojne školske zgrade bile su jednostavne, pokrivene slamom, s jednom sobom za učenike i drugom za učitelja i njegovu obitelj. Učitelji nisu imali posebnu profesionalnu pripremu, nego su poučavali prema iskustvu, a velika većina njih bili su crkveni zaposlenici (njem. *Messner, Kirchendiener*) ili u siromašnijim mjestima svećenici. Nastava je trajala samo 4-5 mjeseci, ponajviše zimi, kada djeca nisu morala čuvati stoku ili ići u polje. Na taj način većina seljačke djece stjecala je znanja ponajviše kod kuće, u svakodnevnom životu obitelji i zajednice, od roditelja i općenito starijih (Kosáry, 1987., 99).⁶ Nezadovoljan sustavom obrazovanja u Banatu u to vrijeme bio je i budući car Josip II. (1780.-1790.), nakon što je 1768. posjetio tu provinciju (Bocșan, 1986., 114; Țîrcovnicu 1978., 67).⁷

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

Situacija, dakako, nije u Banatu bila bitno drukčija nego drugdje u onovremenoj Europi, osim na njezinu sjeveru i sjeverozapadu, u dijelu protestantskih zemalja, gdje je pismenost bila najraširenija u cijelom 18. stoljeću.⁸

Habsburška Monarhija nije mogla ostati izvan reformi koje su se događale u Europi, ponajviše na njezinu zapadu. Nakon sredine 18. stoljeća, paralelno s političkim, socijalnim i ekonomskim promjenama, habsburški reformizam, na prosvjediteljskim temeljima,⁹ sve se više počeo zanimati za obrazovanje svojih državljana. Nekoliko je faktora favoriziralo reformistički školski program u Monarhiji: prosvijećena grupacija u to je vrijeme trijumfivala na dvoru Marije Terezije (1740.-1780.), 1760. bila je utemeljena *Studienhofkommission*, iduće godine bio je reorganiziran *Staatsrat*, završio je u međuvremenu i Sedmogodišnji rat (1756.-1763.). Godine 1765. budući car Josip II. (1780.-1790.) postao je regent, a 1773. bio je ukinut isusovački red. Carica Marija Terezija, a pogotovo Josip II., pokušali su izdići državu, smatranu "ključem napretka", iznad Crkve. Ona je, vođena i zaštićena od države, bila pozvana moralno podržavati reformističku politiku prosvijećenih despota (Radu i Onciulescu, 1977., 99; Andea i Andea, 1996., 72).

Kao posljedica toga država je sve više pretvarala školu u instrument svoje politike, izdavala je patente, naredbe, upute (popularizirane uglavnom na pomoć administracije, Crkve i tiska), koji su regulirali funkcioniranje škola, podređenih njezinoj politici društvenih reformi.¹⁰ Na taj način, smatralo se, država je mogla doći do svojih ciljeva: integracije, centralizacije i očuvanja jedinstva Monarhije te stvaranja državljana s minimumom kulture i društvenog odgoja, lojalnih podanika, dobrih proizvođača i solventnih poreznih obveznika, bez obzira na narodnost i vjeroispovijed (Kosáry, 1987., 95; Andea i Andea, 1996., 72). Obrazovanje je trebalo, među ostalim, dobiti praktični i racionalistički karakter, a trebalo je biti diferencirano prema društvenom statusu podanika (Bocșan, 1986., 13).

Škola se organizirala i u Banatu na osnovi zakona, a početak školske reforme u pokrajini koincidirao je s općom reformom u Monarhiji, što ju je realizirao Prus Ignaz Johann Felbiger zakonom *Allgemeine Schulordnung* (1774.).¹¹ Navedeni zakon trebao se primijeniti u Banatu samo u katoličkim školama iz civilne provincije i u svima onima iz banatske vojne krajine. Pravoslavne škole bile su reorganizirane na osnovi *Regulae directivae* (1774.) i *Schulpatenta* (1776.). Do 1779. Bečki je dvor u Banatu, koji je bio pod neposrednom habsburškom upravom, imao slobodne ruke za eksperimentiranje sa školskom reformom (Radu i Onciulescu, 1977., 107, 131; Țîrcovnicu, 1978., 71; Bocșan, 1986., 115). No nakon 1779., kada je Banat bio vraćen pod izravnu ugarsku administraciju, zakon ko-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

ji je regulirao tamošnje školstvo bio je *Norma Regia*, napravljen prema *Ratio educationis* iz 1777. za Ugarsku, u Felbigerovu duhu. Otada nadalje banatske osnovne škole bile su podređene školskom distriktu Nagyvárad (Oradea) (Bocșan, 1986., 116; Kosáry, 1987., 95-97). Josip II. očuvao je već postojeće školsko zakonodavstvo, dodajući brojne amandmane, dekrete i prijepise, tako da je broj škola porastao dosta brzo u cijeloj Ugarskoj (Kosáry, 1987., 97-98, 104-105; Balász, 1997., 192-193). Nakon 1790. oslabljeni duh reformizma nastavljen je u školstvu pokušajem kompromisa između države i Crkve školskim zakonom iz 1806., *Politische Verfassung der deutschen Volksschulen*. Prema njemu, religija je dobila više mjesta u školskom programu (Radu i Onciulescu, 1977., 155; Bocșan, 1986., 116-117).

Zahvaljujući zakonu, škola je postala državna institucija, s jasno preciziranim funkcijama. Prosvijećeni apsolutizam prvi je put stvorio dobro strukturirani obrazovni sustav, gdje je postojala jasna podjela između osnovnog, srednjeg i visokog školstva. U svezi s osnovnim obrazovanjem, školski su zakoni precizirali njegov sadržaj, koji se postupno laicizirao, profesionalnu pripremu i plaćanje učitelja-laika te dvostruku školsku kontrolu civilnih i crkvenih vlasti. Školski udžbenici bili su razrađeni na osnovi određenih pedagoških načela i metoda. Počelo se obraćati više pozornosti razumijevanju gradiva nego njegovu mehaničkom pamćenju, a pristup učitelja učenicima nije više bio pojedinačan nego skupni, istodobno. Javila se ideja obveznoga obrazovanja i težilo se demokracizaciji škole. Pojavila se, također, briga za stvaranje mreže škola, za njihovu izgradnju i opremanje, za dobro funkcioniranje školskog sustava u kojemu je trebala što više prevladati uniformnost, ista disciplina i administracija, iste metode, predmeti, udžbenici i slično.¹²

Učestalost zakona ili normativnih akata pokazuje poteškoće vlasti u primjeni školskoga programa, zbog slabe osjetljivosti dijela lokalnoga stanovništva ili zemljoposjednika, a ponekad zbog rutine i rigidnosti administracije ili crkava (Bocșan, 117).¹³ No učinak školskih reformi u prvoj etapi prosvjetiteljstva u Banatu je stvaran i produžio se u prvu polovicu 19. stoljeća, jer je zabilježen izvanredan napredak u opismenjanju stanovništva. Udvostručenje školske mreže od 1778. do prvih godina 19. stoljeća osiguralo je otprilike jednu školu za svako naselje. Od 1768. do 1781. broj učenika u civilnom Banatu porastao je 4 puta, a od 1781. do 1821. 2,9 puta (Țircovnicu, 1978., 151; Bocșan, 1986., 122).¹⁴

Škola, kao važno sredstvo društvene mobilnosti, imala je veliku ulogu u pripremi za duboke promjene koje su se dogodile u Banatu u 19. stoljeću. Važna posljedica procesa opis-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

menjavanja bila je stvaranje posebne profesionalne grupe učitelja i kateheta, kao prve, lokalne (uglavnom ruralne) razine banatske intelektualne elite u nastanku, uz svećenstvo.¹⁵ Ta inteligencija imala je kasnije posebnu ulogu u širenju prosvjetiteljstva (u njegovoj drugoj etapi u Banatu), u kulturnom i političko-nacionalnom pokretu. Ekonomski napredak u pokrajini, pogotovo u industriji, u prvoj polovici i sredinom 19. stoljeća, također je bio usko povezan sa širenjem pismenosti (Bocšan, 120, 125, 128; Andea i Andea, 1996., 90). Na taj je način, uz pomoć reformi prosvijećenog apsolutizma, obrazovni sustav u Banatu i u cijeloj Habsburškoj Monarhiji usklađen sa suvremenim obrazovanjem u zemljama zapadne Europe ili u Pruskoj. To je bio potreban korak naprijed prema 19. stoljeću, koje će donijeti masovno osnovno obrazovanje i neprekidno širenje pismenosti (Radu i Onciulescu, 1977., 197; Bocšan, 1986., 125; Ariès i Duby, ur., 1989., 115).

UČITELJI U KARAŠEVSKIM NASELJIMA

U Karaševu

Katolički dušobrižnici, odnosno franjevci iz samostana u Karaševu, spominju se u izvorima s početka 16. stoljeća (1509.) (Pesty, 1877.-1878., 331-332), dok je još uvijek postojalo ugarsko-hrvatsko kraljevstvo, a u prvoj polovici 17. stoljeća, za osmanske vladavine, djelovala je ondje misija bosanskih franjevac (1626.-1631., 1641.-1652./53.) (Manea-Grgin, 2004., 101). No, unatoč tome, čini se da nije postojala nikakva školska aktivnost na karaševskom području u to vrijeme.¹⁶

Ovakvo se stanje promijenilo tek u prvoj polovici 18. stoljeća, kada je Temišvarski Banat bio pod habsburškom vladavinom, a isusovci bili glavni dušobrižnici na tom području, kao i drugdje u Monarhiji. Poznato je da su isusovci posebnu brigu posvećivali obrazovanju, shvaćenom kao važno sredstvo očuvanja i širenja katoličanstva. Stoga ne čudi što je otac Mihovil Lovinić, koji je u Karaševu djelovao od 1726. do 1730.,¹⁷ osnovao ondje, uz crkvu (do danas u funkciji), i prvu poznatu tamošnju školu, gdje je svakodnevno poučavao djecu (Nilles, 1885., 797; Korade, 1991., 101, 153). U to vrijeme, odnosno 1726., počele su se voditi i matice krštenih, vjenčanih i umrlih, koje su se do danas očuvale u župnom arhivu u Karaševu. U tim izvorima postoje i dragocjeni podaci o karaševskim učiteljima, jer su dostupne informacije o njima općenito dosta oskudne. Iz matičnih knjiga saznaje se, primjerice, da je u Karaševu istodobno s Lovinićem bio i poseban učitelj. Naime, nakon Lovinićeve smrti u siječnju 1730., u veljači iste godine spominje se prvi put ondje *Ludimagister*, odnosno Ivan Brozović (*Joannes Brozovich*), nepoznata podrijetla, tada, čini se,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

već "bivši" učitelj (*emeritus*, "zaslužni").¹⁸ Učitelj u Karaševu je, dakako, morao biti katoličke vjere, jer se radilo o crkvenoj školi. Stoga je Brozovićevo mjesto preuzeo iste godine petnaestogodišnjak Ivan Segaučić (*Joannes Segauchich* ili *Segaucsics*), podrijetlom iz Dalmacije, koji je ostao na učiteljskoj službi 27 godina.¹⁹ On se čak oženio djevojkom iz Nermeta, Angelom Ursul.²⁰ No prezime Segaučić nije se očuvalo kod Karaševaca, jer mu je oboje djece umrlo u ranom djetinjstvu.²¹

Nakon što je i Ivan Segaučić umro u siječnju 1757., novi karaševski učitelj postao je Luka Katić (*Lucas* ili *Luca Katics*), prvi učitelj karaševskoga podrijetla, koji se spominje na toj dužnosti od studenog 1758. do veljače 1764., a nije poznato iz kojih je razloga napustio službu.²² Godine 1766., prema izvješću koji je podnio čanadski biskup Engel (1750.-1777.) "banskom dvorskom povjerenstvu", u Karaševu nije bilo učitelja (Pesty, 1884., 259).²³ U travnju 1768. spominje se u tom svojstvu Juraj Nastradinović ili Nastradinov (*Georgius Nastradinovics*, *Nastratenovich*, *Nastradinov*), čije podrijetlo nije poznato, a od kolovoza 1768. i Karaševac Petar Turna (*Petrus Turnin*), koji je tada, prema dostupnim podacima, bio 26-godišnjak.²⁴ Oni su istodobno obavljali tu službu do travnja 1780., kada je Nastradinović zadnji puta spomenut u izvorima.²⁵ Nakon toga on je najvjerojatnije, iz nepoznatih razloga, napustio Karaševo, jer otada nema više traga o njemu i njegovoj obitelji.

Stoga je Petar Turna ostao glavni učitelj u Karaševu, kako pokazuju izvori 1781.,²⁶ a imao je i najdulji staž, od 43 godine, među učiteljima karaševskih naselja u to vrijeme, jer je umro u listopadu 1811., u dobi od 69 godina.²⁷ Po rangju je drugi učitelj u Karaševu 1781. bio 26-godišnjak Marko Dobra (*Marcus Dobrin*), međutim on je umro u travnju 1787.²⁸ Njegovo mjesto preuzeo je potkraj 1789. osmi po redu učitelj u Karaševu (uključujući i isusovca Lovinića), odnosno Đuređ Turna (*Georgius Turnin*).²⁹ On je, čini se, bio najstariji sin učitelja Petra Turne, rođen 1768., a zadnje dostupne vijesti o njemu potječu iz ožujka 1818.³⁰

Dakle, može se ustanoviti da su u Karaševu i nakon početka školskih reformi 1774. kao učitelji službovali mještani, iako su službeni propisi tu praksu ponekad eksplicitno zabranjivali u Banatu, kako učiteljska služba ne bi postala nasljedna (Radu i Onciulescu, 1977., 159; Țircovnicu, 1978., 137). No tako će biti i u drugim karaševskim naseljima.

Učitelji u Nermetu i Jabalči

Druga, manja, karaševska mjesta dobila su učitelje tek oko 1780. godine, a ta se promjena najvjerojatnije dogodila u sklopu prosvjetiteljskih mjera poduzetih za vladavine Josipa II. (1780.-1790.).³¹ Jasna slika u svezi s učiteljima do kraja 18. stoljeća može se dobiti samo za najmanja karaševska naselja, Nermet i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

Jabalču. Njihove su se matične knjige od 1786., otkada su počela sva karaševska naselja voditi takve matice, sačuvale u župnom arhivu u Karaševu. Navedeno se objašnjava time što su Nermet i Jabalča ostali dio karaševske župe i nakon što su župe nastale i u drugim hrvatskim selima u dolini Karaša potkraj osamdesetih i na početku devedesetih godina 18. stoljeća.³²

U Nermetu i Jabalči su, također, od 1780-ih do početka 19. stoljeća učitelji bili mještani. Godine 1781. učitelj u Nermetu bio je šesnaestogodišnjak Đuređ Hacegan (*Georgius* ili *Gjuregđ Hacaganul*, *Haczegan*, *Haczagan*), koji je ostao na toj dužnosti sve do smrti u svibnju 1805. godine. Čini se da je paralelno obavljao i funkciju kneza ili mjestonačelnika (*knezius*, *judex*) Nermeta, u kojem se svojstvu pojavljuje u izvorima 1803. godine (Radu i Onciulescu, 1977., 282).³³ Najvjerojatnije je učitelj Hacegan u danim okolnostima bio najprikladniji za funkciju nermetskoga mjestonačelnika, jer od 1786. godine u tu su službu mogle biti izabrane samo pismene osobe (Radu i Onciulescu, 1977., 159). Idući je učitelj u Nermetu bio od iste 1805. godine Nikola Hacegan (*Nicolaus Hacagan*).³⁴

U Jabalči se 1781. spominje kao učitelj Ivan Ifka (*Joannes Ivka*, *Ifkin*, *Ifkinovics*). Rođen 1763., on je također na toj dužnosti ostao dugo, jer su zadnje dostupne informacije o njemu iz listopada 1808., a idućeg mjeseca već je u mjestu novi učitelj, Ivan Beul.³⁵

Učitelji u Klokoću, Lupaku, Ravniku i Vodniku

Za razliku od Karaševa, Nermeta i Jabalče, u ova četiri karaševska naselja učitelji su vrlo rijetko u to vrijeme bili mještani, već su bili rodом iz drugih karaševskih mjesta. Štoviše, učitelji koji su radili u Klokoću, Lupaku i Ravniku dosta često su se mijenjali, a jedan od razloga tome bio je taj što su se oni rodом iz Karaševa vraćali onamo.

Čini se da su najveća naselja nakon Karaševa – Klokoć i Lupak – dobila učitelje već 1780., obojicu rodом iz glavnoga karaševskog mjesta. Stjepan Krajin (*Stephanus Kraijn*, *Krajn*) prvi je učitelj u Klokoću kojeg spominju izvori, iako samo dvaput – u rujnu i listopadu 1780.³⁶ No titula *Ludimagister*, ovaj put u Karaševu, postoji uz njegovo ime i godinu dana ranije, u rujnu 1779. (*Stephan Grajn*).³⁷ Stoga se može pretpostaviti ili da je Krajin spomenute 1779. već bio učitelj u Klokoću, a pisac je to previdio, ili da je tada radio kao zamjena Nastradinoviću ili Turni u Karaševu. No Krajin je ili odustao od službe učitelja u Klokoću ili je bio smijenjen, jer se vratio u Karaševo, ali nije više radio kao učitelj.³⁸ Godine 1781. spomenut je kao učitelj u Klokoću prvi mještаниn Đuređ Vlašić.³⁹ Vlašić je 1781. bio star 31 godinu i posljednji se put pojavljuje u matičnim knjigama iz Karaševa u studenom 1785.⁴⁰

Prema svemu sudeći, prvi je učitelj u Lupaku bio spomenuti Marko Dobra, koji se u tom svojstvu pojavljuje u matičnim knjigama u svibnju 1780., međutim on je ubrzo premješten u rodno Karaševo, gdje se javlja u izvorima, kao što je navedeno, već 1781.⁴¹ Stoga je učitelj u Lupaku postao Đuređ Ifka (*Georgius Ivkin*), spomenut jedino 1781., a čini se da je bio rođen u Jabalči, 1760.⁴² No u veljači 1783. učitelj u Lupaku već je bio Milja Bokšan (*Milja Bogssanul*), za kojeg postoje podaci u izvorima samo do siječnja 1785.⁴³ On je najvjerojatnije bio rodom iz Karaševa, međutim ne može se točno odrediti kada je rođen.⁴⁴

Milja Bokšan bio je i prvi poznati učitelj u Ravniku, 1781. (Radu i Onciulescu, 1977., 288),⁴⁵ iako nije jasno je li ondje radio do spomenute veljače 1783. Idući poznati učitelj u Ravniku bio je već navedeni Đuređ Turna, koji se ondje spominje samo 1789., jer je potkraj te godine premješten u Karaševo.⁴⁶ U siječnju 1794. usput se spominje kao učitelj u Ravniku Marko Hamza (*Markus Hamza*), koji je u Karaševu zabilježen i kao kum na krštenju.⁴⁷ Nije jasno iz kojeg je karaševskog mjesta Hamza bio rodom, međutim njegova prezimena danas više nema na tom području (Tomić, 1972., 222).

Ni u Vodniku učitelji u to vrijeme nisu bili mještani. Prvi poznati učitelj ondje je 1781. bio Nikola Kurin (*Nicolao Kurin*, zapravo genitiv od prezimena *Kurja*),⁴⁸ čijega prezimena također danas više nema u karaševskim naseljima (Tomić, 1972., 221). Rođen 1764. ili 1765., on je bio podrijetlom iz Klokotića ili Ravnika.⁴⁹ Kurin je ostao u učiteljskoj službi najmanje do 1784., kada je posljednji put spomenut u izvorima (Radu i Onciulescu, 1977., 305).⁵⁰ Tek 1796.-1797. saznaje se o drugom učitelju u tom naselju, Jankulu Pozderki (*Jankul Posderka, Posderkin*), rodom iz Karaševa, gdje je tih godina zabilježen kao kum na krštenjima i vjenčanjima.⁵¹

Prema dostupnim informacijama može se zaključiti da su prvi učitelji u Karaševu, do 1758., bili stranci, dok su već 1781., sedam godina nakon započetih reformi u školstvu, učitelji iz svih sedam karaševskih naselja bili "domaći ljudi". Uz šestoricu njih iz pet naselja (Karaševa, Klokotića, Lupaka, Nermeta i iz Jabalče), koje spominje jedan školski izvor iste godine, čak postoji oznaka "katolik karaševske nacionalnosti".⁵² Karaševski učitelji iz osamdesetih godina 18. stoljeća bili su rodom ponajviše iz Karaševa, ali i iz drugih karaševskih mjesta. Bili su mladi ili vrlo mladi (imali su 16-31 godinu) kada su prvi put spomenuti u službi, a najvjerojatnije je nekima od njih to bio tek početak učiteljske karijere. Stoga se može primijetiti da je u to vrijeme nastajala, nakon faze opismenjavanja, najniža razina karaševske inteligencije – učiteljski sloj, pogotovo u Karaševu. Taj se proces odvijao na karaševskom području is-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

todobno s početkom stvaranja lokalne intelektualne elite, kao što je spomenuto, u cijelom Banatu, kao posljedica školskih reformi prosvijećenog apsolutizma.

Prema izvorima, potkraj 18. i na početku 19. stoljeća većina banatskih učitelja bila je profesionalno kvalificirana prema službenim odredbama,⁵³ a vjerojatno je tako bilo i s tadašnjim generacijama karaševskih učitelja, iako nisu dostupne informacije u svezi s time. Od 1776. u Temišvaru je postojala normalna škola (*Normalschule*) za pripremu učitelja, a prema izvorima ondje su se profesionalno osposobili i kasniji karaševski učitelji, iz prve polovice 19. stoljeća.⁵⁴

MATERIJALNI I DRUŠTVENI STATUS KARAŠEVSKIH UČITELJA

U 18. stoljeću, pogotovo do 1774., u službenom pogledu učitelj je bio ovisan o mjesnom župniku. Općenito govoreći, namještanje učitelja, čak i nakon školskih reformi, bilo je i u nadležnosti župnika, uz općinu te, dakako, vlastelina. Učitelj je imao, uz nastavu, i službu orguljaša i kantora, stoga je kandidat za to mjesto trebao ponajprije položiti test u svezi s glasovnim mogućnostima, a ne s vještinom poučavanja. Učitelj je ponekad obavljao i službu zvonara, a prije školskih reformi mogao je biti i krojač, poljoprivrednik ili slično. Ponekad je radio kao bilježnik (*Gerichtsschreiber*, *Gemeindenotar*) te je obavljao pisane poslove općine i vodio blagajnu. U Banatu čak 1774., u napatku tajnika čanadske biskupije (sa sjedištem u Temišvaru), postoji i pitanje vode li učitelji brigu o čišćenju i održavanju odjeće svećenika, iz čega rezultira da su prvospomenuti još uvijek bili "crkveni sluge". S obzirom na razna zaduženja, i plaća mu je bila sastavljena od raznih stavki. Tako je učitelj često bio plaćen iz općinske i crkvene blagajne te dijelom i u naturi, a od zajednice je katkada dobivao nešto zemlje. Općenito je vodio skroman život, ali je bio oslobođen vojne obveze i kmetskih davanja.⁵⁵ Pобољшanje društvenoga statusa učitelja i njihovo rasterećenje od poslova koji nisu pripadali nastavi počelo se nazirati tek za Josipa II., prema napatku poslanom školskim inspektorima 1788. Među ostalim, od te godine imenovani školski inspektor bio je obavezan obraćati se učitelju s "gospodine" u prisutnosti lokalnoga župnika, suca i vlastelina, kako bi mu se iskazalo poštovanje. Župnike je trebalo obavijestiti da ne smiju tražiti od učitelja pomoć u vlastitim obvezama, na primjer kao crkveni sluge ili da posjećuju bolesne. No u praksi su status i dohodak učitelja ovisili o istim čimbenicima kao i ranije (Balázs, 1997., 191-192).⁵⁶

Dokaza za navedene tvrdnje ima dovoljno i u svezi s karaševskim učiteljima. Ivan Segaučić je, primjerice, morao ponekad tridesetih godina 18. stoljeća krstiti i pokapati u hitnim slučajevima, u odsutnosti župnika.⁵⁷ Štoviše, Petar Turna se

pojavljivao u isto vrijeme u crkvenim izvorima i kao učitelj i kao zaposlenik crkve (*aedictuus Ecclesiae*), 1767. i 1769. godine.⁵⁸ Može se pretpostaviti da se položaj karaševskih učitelja donekle počeo poboljšavati od kraja 18. stoljeća, kao i svugdje u Monarhiji, u skladu s prosvjetiteljskim školskim odredbama. No službene odredbe i dalje su sadržavale obvezu profesionalnih učitelja da obavljaju službu kantora (Țircovnicu, 1970., 64, 66; Radu i Onciulescu, 1977., 133, 138, 198, 207), kako je bilo u Karaševu i u prvoj polovici 19. stoljeća.⁵⁹

Iz 1781. godine datira popis učitelja za naselja tadašnje županije Karaš (Radu i Onciulescu, 1977., 249-308), kojoj je pripadalo i karaševsko područje. U tim izvorima za pet karaševskih mjesta postoje ne samo imena učitelja nego i podaci o njihovim godišnjim dohocima. Ti su dohoci općenito ovisili o veličini mjesta (broju stanovnika), o tipu škole, o profesionalnoj pripremi učitelja i njegovim rezultatima u obrazovanju djece, ali ponajviše o materijalnim mogućnostima pojedinih naselja (Țircovnicu, 1970., 66; Radu i Onciulescu, 1977., 224). Jedinствeno plaćanje učitelja u to vrijeme nije postojalo, iako je država pokušala školskim zakonodavstvom uvesti red i u to područje kako bi se učiteljima osigurala profesionalna autonomija i rast društvenog ugleda (Radu i Onciulescu, 1977., 127, 131-132). Karaševski učitelji ostvarivali su dio dohotka u novcu, a dio u naturi, te su najvjerojatnije, kao što pokazuju i kasniji izvori, bili plaćani od zajednice, što je i inače bio običaj u velikom dijelu Temišvarskog Banata (Radu i Onciulescu, 1977., 90, 117; Bocșan, 1986., 126).⁶⁰ Možda su i u slučaju karaševskih učitelja ti dohoci bili određeni prema ugovoru između zajednice i učitelja, iako ne postoje podaci o tome u dostupnim izvorima. Takvi školski ugovori, predviđeni u zakonu već 1774., pridonijeli su poboljšanju materijalnoga položaja učitelja te određenoj stabilnosti njihove službe.⁶¹

Prema izvorima, 1781. najbolje plaćen među karaševskim učiteljima bio je Petar Turna iz Karaševa, istodobno najstariji i najdulje u službi, koji je imao godišnju plaću od 100 florena i 20 krajcara te dobivao određenu količinu pšenice, kukuruza, sijena i drva za ogrijev. Čini se da je Turnina plaća na razini čitave pokrajine bila srednje veličine.⁶² Drugorangirani učitelj u Karaševu, Marko Dobra, imao je godišnju plaću od 75 florena i 20 krajcara, a nije dobivao pšenicu, nego samo istu količinu kukuruza i sijena te upola manje drva za ogrijev.⁶³ Najvjerojatnije su bile uključene u plaće dvojice učitelja iz Karaševa i svote koje su dobivali od vjernika za obavljanje službe kantora (pjevanje te sviranje orgulja) i zvonara.⁶⁴

Kod učitelja iz preostala četiri naselja za koje postoje podaci 1781. varirala je samo plaća u florenima, najvjerojatnije prema broju registriranih đaka (ovisnom, dakako, o veličini mjesta), dok je dio godišnjega dohotka u naturi bio isti. Plaće

navedenih učitelja bile su, naravno, mnogo slabije u usporedbi s onima učitelja u Karaševu: Đuređ Vlašić iz Klokočića trebao je dobivati 54 florena, Đuređ Ifka iz Lupaka 53 florena, Đuređ Hacegan iz Nermeta 36 florena, a Ivan Ifka iz najmanjega karaševskog naselja, Jabalče, samo 10 florena.⁶⁵ Uaturi su sva četvorica učitelja trebali dobiti upola manje kukuruza i sijena te istu količinu drva za ogrijev kao Marko Dobra iz Karaševa.⁶⁶ Prema kasnijim razdobljima, karaševski učitelji nisu na početku osamdesetih godina 18. stoljeća još imali na raspolaganju malo zemljišta, koje bi dobivali od Carske komore i sami ga obrađivali.⁶⁷

Iz navedenih podataka jasnije je zašto su se osamdesetih i djelomice devedesetih godina 18. stoljeća učitelji relativno često mijenjali u Klokočiću, Lupaku i Ravniku. Čini se da su pokušavali pronaći bolje plaćena radna mjesta, uglavnom u Karaševu. To je bila dosta česta pojava u onovremenom Banatu: mladi učitelji bili su u potrazi za boljom zaradom, dok se ne bi oženili i skrasili na jednom mjestu. Dakako, česta promjena učitelja, svake godine ili čak svakoga semestra, nije bila povoljna za unapređenje nastave u navedenim karaševskim i drugim školama Temišvarskog Banata (Radu i Onciulescu, 1977., 119, 127).

S druge, pak, strane čini se da su karaševski učitelji uživali relativno dobar društveni status unutar zajednice. Najpoštovaniji od njih bio je Ivan Segaučić, ponekad u matičnim knjigama obilježen kao "Gospodin" (*D.* od *Dominus*), a čini se i da je njegovo vjenčanje 1735. bilo lokalni događaj, jer su mu kumovi bili Karaševci tada na najvišem socijalnom položaju, karaševski oberknez na dužnosti i bivši oberknez.⁶⁸ On je u siječnju 1757. pokopan u karaševskoj crkvi pokraj krstionice, što je također bio jasan znak poštovanja.⁶⁹ Štoviše, Petar Turna prvi se put 1767. oženio kćeri karaševskoga oberkneza,⁷⁰ a na njegovu drugom vjenčanju 1798. kumovi su bili lokalni uglednici, stranci koji su tada boravili u Karaševu, odnosno visoki komorski službenik te jedini lokalni krčmar (*popinator*), po svoj prilici prilično ugledan u mjestu.⁷¹ S druge, pak, strane djeci karaševskih učitelja često su kumovi na krštenju bile osobe s najvišim društvenim statusom u Karaševu, odnosno distriktualni podupravitelji (*Unterverwalteri*) ili članovi njihovih obitelji (do 1778.), uglavnom njemačkoga podrijetla,⁷² drugi karaševski službenici i lokalni uglednici, pa čak i župnici iz Karaševa.⁷³

Prema svemu sudeći, učitelji i članovi njihovih obitelji sudjelovali su i sami u društvenom životu zajednice, odnosno na krštenjima i vjenčanjima kao kumovi, a učitelji su bili i najčešći svjedoci preobraćenja na katolicizam u karaševskoj crkvi (vjerojatno po službenoj dužnosti).

ŠKOLE U KARAŠEVSKIM NASELJIMA

Država je već od 1774. počela izdavati službene upute, dosta često ponavljane, u svezi s izgradnjom školskih zgrada u Banatu. Način izgradnje bio je određen u službenim dokumentima do detalja: gdje sagraditi školu, pribaviti materijal za gradnju, koliko su prostorija trebale imati škole, kakav je trebao biti školski namještaj i slično. U slučaju da zajednica nije imala materijalne mogućnosti za izgradnju škole, trebalo se unajmiti lokal za nju (Radu i Onciulescu, 1977., 227, 228; Țîrcovnicu, 1978., 168-172).

Prema jednom kasnijem crkvenom izvoru iz 1830., najvjerojatnije je u Karaševu potkraj 1760. započela gradnja prve škole.⁷⁴ Godine 1781. samo za učitelje iz Klokočića i Lupaka bilo je zabilježeno u izvorima da su stanovali u posebnoj sobičku u školi,⁷⁵ što je bilo u skladu sa službenim propisima. To vjerojatno znači da su u to vrijeme postojale školske zgrade na karaševskom području i izvan Karaševa.⁷⁶

Navedene škole, najvjerojatnije od drva ili sličnih netrajnih materijala, s vremenom su propadale, ali je tome možda pridonio i habsburško-osmanski rat 1788.-1791., koji se djelomice vodio i na području Banata.⁷⁷ Stoga kasniji izvori, također crkvene provenijencije, navode da je školske zgrade u Karaševu, Nermetu i Jabalči izgradila Carska komora (*Dominium Camerale*), potkraj 18. i na početku 19. stoljeća. Zapravo su u Karaševu 1790. izgrađene dvije školske zgrade. Gornja škola nalazila se na području crkve i župe i imala je dvorište, a vrt (*hortus*) nalazio se odvojeno od zgrade. Druga školska zgrada nalazila se u donjem dijelu mjesta i imala je vrt.⁷⁸ Škola u Nermetu također je izgrađena 1790., a ona u Jabalči kasnije, tek 1818.⁷⁹ Unutarnji raspored triju škola u Karaševu, Nermetu i Jabalči bio je gotovo jednak, prema tadašnjim propisima, odnosno učionica je bila odvojena od dijela za stanovanje učitelja, sačinjenog od dvije sobice (u Jabalči samo jedna) i kuhinje, a postojala je i drvena štala.⁸⁰ Za sve karaševske školske zgrade morale su se brinuti mjesne zajednice, a tako je bilo i s gotovo svim banatskim školama.⁸¹ O školskim zgradama u drugim karaševskim naseljima potkraj 18. stoljeća za sada nisu dostupni nikakvi podaci.

Navedene tri škole u Karaševu, Nermetu i Jabalči bile su osnovne, odnosno trivijalne (*Triviales*), vernakularne ili nacionalne (*vernaculae seu nationales*) (Radu i Onciulescu, 1977., 155).⁸² Takve škole trebale su od 1774. postojati u selima i trgovištima (*in pagis et oppidis*), u svakom naselju gdje je postojala župa, te imati jednog ili dvojicu učitelja.⁸³ One su osiguravale učenicima minimum znanja za usvajanje čitanja i pisanja. Nastava se nije izvodila u ljetnim mjesecima i nedjeljom, jer su roditelji trebali djecu za poljoprivredni rad. Budući da su osnovne škole sačuvale konfesionalni karakter i nakon 1774., učitelji su trebali biti iste vjeroispovijedi kao i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

učenici (Țircovnicu, 1970., 73). Crkva je, također, imala lokalni nadzor nad obrazovnim procesom, odnosno župnik je bio istodobno i ravnatelj osnovne škole (od 1791. do 1792.) (Țircovnicu, 1978., 211), što se može kasnije pronaći i u izvorima za karaševske škole.⁸⁴ Jezik nastave nacionalnih škola potkraj 18. stoljeća bio je materinski jezik lokalnoga stanovništva, odnosno "karaševski" u svim karaševskim naseljima, kao i u prvoj polovici idućeg stoljeća.⁸⁵ To je također u skladu s činjenicom da su karaševski učitelji 1781., kao što je spomenuto, obilježeni u izvorima kao "katolik karaševske nacionalnosti".

UČENICI KARAŠEVSKIH ŠKOLA

Prema zakonskim odredbama u Monarhiji, nacionalne škole pohađala su djeca od 6 do 12 godina (Bocšan, 1986., 115), otprilike kao i drugdje u Europi, jer se sedam godina smatralo "dobom razumnosti", a 12 godina početkom puberteta (Ariès i Duby, ur., 1989., 174). U to vrijeme navedene osnovne škole imale su dva razreda (Radu i Onciulescu, 1977., 151; Țircovnicu, 1978., 230).

Iz 1781. postoje u izvorima i podaci o broju učenika, odnosno dječaka, za četiri najveća karaševska naselja: Karaševo, Klokočić, Lupak i Ravnik (Radu i Onciulescu, 1977., 258, 262, 278, 288).

➔ TABLICA 1
Dostupni podaci o
karaševskim učiteljima
i učenicima 1781.

Br.	Mjesto	Učitelji	Broj učenika (ukupno)
1.	Karaševo	Petar Turna Marko Dobra	154 dječaka
2.	Klokočić	Đuređ Vlašić	65 dječaka
3.	Lupak	Đuređ Ifka	53 dječaka
4.	Ravnik	Milja Bokšan	30 dječaka

Ukupno: 302 dječaka

Iz 1784. godine postoji više podataka o broju učenika karaševskih škola. Ove informacije nisu dostupne za školu u Ravniku, ali jesu posebno za dvije škole u Karaševu, sveukupno za njih sedam, kako pokazuje Tablica 2 (Radu i Onciulescu, 1977., 258, 262, 273, 278, 282, 305):

➔ TABLICA 2
Dostupni podaci o
karaševskim učiteljima
i učenicima 1784.

Br.	Mjesto	Učitelji	Broj učenika (ukupno)
1.a	Karaševo	Petar Turna	154 dječaka
1.b	Karaševo	Marko Dobra	168 dječaka
2.	Klokočić	Đuređ Vlašić	111 dječaka
3.	Lupak	Milja Bokšan	80 dječaka
4.	Nermet	Đuređ Hacegan	70 dječaka
5.	Vodnik	Nikola Kurin	60 dječaka
6.	Jabalča	Ivan Ifka	32 dječaka

Ukupno: 675 dječaka

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

Prema Tablici 2 može se zaključiti da je u Karaševu tada bilo registrirano nešto manje od 45% učenika svih karaševskih naselja.⁸⁶ No Karaševo je u to vrijeme bilo među banatskim naseljima s najvećim brojem učenika, a većina njih imala je registrirano manje od 50 đaka (Radu i Onciulescu, 1977., 249-308). Ovi su podaci u skladu s brojem stanovnika Karaševa, jer je ono, kako je spomenuto, bilo potkraj 18. stoljeća među najvećim lokalitetima Temišvarskog Banata (Manea-Grgin, 2004., 102-103).

S druge, pak, strane 1781. i 1784. registrirani su bili samo dječaci kao učenici, iako su prema službenim odredbama i djevojčice trebale pohađati osnovnu školu. No prema sačuvanim podacima za Ravnik, u devedesetim godinama 18. i na početku 19. stoljeća među učenicima su bile i karaševske djevojčice, što se može pretpostaviti i za druga karaševska naselja. Prema propisima, u učionicama su boravili učenici obaju spolova, ali odvojeno, u dva reda (Radu i Onciulescu, 1977., 133, 137, 202, 205).⁸⁷ U samom Ravniku čini se da se s vremenom povećao postotak djevojčica u ukupnom broju đaka, od oko 20% u školskoj godini 1791./92. na oko 38% 1801./02., slijedeći opći trend u Banatu (Bocșan, 1986., 123).⁸⁸ Kretanje broja đaka u Ravniku može se, dakle, pratiti u rasponu od oko 20 godina, 1781.-1801./1802., prema Tablici 3 (Radu i Onciulescu, 1977., 244, 288).

● TABLICA 3
Kretanje broja učenika
oba spola u Ravniku
1781.-1801./1802.

Br.	Godina	Učitelji	Ukupan broj učenika	Br. dječaka	Br. djevojčica
1.	1781.	Milja Bokšanul	30	30	-
2.	1791./92.	?	63	50	13
3.	1795./96.	?	59	47	12
4.	1801./02.	?	52	32	20

No koliko su stvarno pohađali školu karaševski učenici u 18. stoljeću? Prvi podaci o tome postoje iz razdoblja prije velikih školskih reformi započelih 1774. godine. Prema pisanim dokumentima, Karaševci su bili protiv izgradnje škole u Karaševu, započete, kako je spomenuto, potkraj 1760., jer su smatrali da moraju živjeti od truda vlastitih ruku, a da djeca u školi ne uče raditi. Zbog toga je škola, navodi se u izvoru, teško nastavljala s radom, jer bi ljudi samo po dva-tri dana slali djecu onamo, zbog "velikog straha" (možda od prijetnji svećenika?),⁸⁹ a zatim bi ih iznova zadržali kod kuće ili u selima, tako da je školu svaki dan pohađalo samo sedmero-osmero djece.⁹⁰ To je možda razlog i već navedenoj činjenici da u Karaševu, prema dostupnim izvorima, četiri godine, odnosno od 1764. do 1768., nije bilo učitelja. No stanje je bilo slično u to vrijeme i drugdje u Banatu ili, primjerice, na području susjedne Ugarske. Pohađanje škole ovisilo je o tome koliko je

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

škola bila udaljena od mjesta stanovanja, o siromaštvu i često neprosvijećenosti roditelja. Mnoga djeca bila su zadržana kod kuće i iskorištena za lakše poslove i zadatke, ponajviše za čuvanje stoke.⁹¹ Poznato je da otpor uvođenju pisane kulture nije bilo ništa neuobičajeno ne samo u Banatu nego i drugdje u Europi, u tradicionalnim društvima zasnovanima na starim vrijednostima vezanima za usmenu predaju i usmenu kulturu.⁹²

Najvjerojatnije se kasnije, nakon 1774., stanje donekle promijenilo nabolje i na karaševskom području, na što upućuju i Tablice 1 i 2. Iz usporedbe navedenih tablica proizlazi da je u kratkom razdoblju (1781.-1784.) znatno porastao broj registriranih učenika (dječaka), u Karaševu za 52%, u Klokoću za 41%, a u Lupaku za 33%. No čini se da dostupni izvori ne dopuštaju navedenu činjenicu pripisati rastu karaševskoga stanovništva (prirodnom rastu, oporavku nakon epidemije ili imigraciji). Budući da iz literature nije jasno koji je bio kriterij pri registriranju učenika 1781. i 1784., moguće je da je u dva slučaja bio primijenjen različit kriterij, odnosno u prvom izvoru pojavljuju se samo učenici koji su pohađali školu, a u drugom su svi koji su upisani u školu ili su čak svi zreli za školu.⁹³ Gledano u postotku pohađanja škole, to bi značilo 48% za Karaševo, 59% za Klokoć i čak 67% za Lupak. Ne postoji mogućnost usporedbe ovih podataka s onima iz toga vremena na razini cijeloga Banata, nego samo s podacima o pravoslavnim učenicima iz civilne provincije 1781. godine. Na taj način prosjek pohađanja škole za tri karaševska naselja (58%) bio bi veći nego prosjek banatskih pravoslavnih učenika koji su tada redovito pohađali školu (49,8%) i manji od prosjeka svih pravoslavnih učenika koji su pohađali školu, redovito i neredovito (76,4%) iste godine.⁹⁴ Ova računanja, i onako zasnovana na podacima za tek tri karaševska naselja, moraju se ubuduće provjeriti u izvorima. No navedeni postotci pohađanja škole dobiveni prema Tablicama 1 i 2, ako su točni, približno se poklapaju s podacima u dostupnim crkvenim izvorima za nekoliko karaševskih naselja, u kasnijem razdoblju, iako popraćeni komentarom da Karaševci nisu baš slali svoju djecu u školu.⁹⁵

U ovom kontekstu valja, ipak, spomenuti i da je napredak zapažen prilikom inspekcije u školskoj godini 1791./92. u Ravniku, jedinom karaševskom naselju za koje postoje takve informacije, bio ocijenjen najvišom ocjenom, odnosno *bonus* (Radu i Onciulescu, 1977., 239, 244).

ŠKOLSKI PREDMETI I UDŽBENICI U KARAŠEVSKIM ŠKOLAMA

Iz crkvenih izvora može se saznati i što se učilo u školi u Karaševu potkraj dvadesetih godina 18. stoljeća. Prema jednom isusovačkom izvoru, otac Lovinić svakodnevno je učio karaševsku djecu osnove kršćanske vjere, pobožnost i čestito vladanje (*in fidei christianae principiis erudiebat quotidie, atque ad pie-*

tatis studium animatos innocuorum morum cultum docebat) (Nilles, 1885., 797; Korade, 1991., 153). Iz toga bi se moglo zaključiti da se isusovac Lovinić ograničio samo na poduku iz religije i kršćanskoga morala, dok je najvjerojatnije spomenuti posebni učitelj (Ivan Brozović) predavao karaševskoj djeci ostale predmete.

No općenito je nakon 1774., kako je spomenuto, ostvaren vidan napredak u svezi sa sadržajem osnovnog obrazovanja, pa tako i u svezi sa školskim predmetima, koji su bili bolje precizirani i definirani, a i porastao im je broj. Za osnovne nacionalne škole, poput onih u karaševskim naseljima, bilo je ozakonjeno već od početka prosvijećenih reformi da školski predmeti moraju biti čitanje, pisanje, aritmetičke operacije, religija (katekizam je predavao svećenik), vezana uz učenje molitvi, moralne upute, crkveno pjevanje (za što su bili zaduženi učitelji), pomoć u vjerskoj službi (*ministrantur*) te biblijska povijest (*historia biblica*). (Radu i Onciulescu, 1977., 151; Țircovnicu, 1978., 194, 209-214, 231; Bocșan, 1986., 115).⁹⁶

Podaci o istim školskim predmetima postoje i za škole u Karaševu, Nermetu i Jabalči, ali samo za prvu polovicu 19. stoljeća.⁹⁷ No kako se organizacija osnovnoga školstva nije gotovo uopće mijenjala od početka velikih školskih reformi u Monarhiji do sredine 19. stoljeća (Andea i Andea, 1996., 88), navedeni podaci mogu se uglavnom primijeniti i na kraj 18. stoljeća. Štoviše, podaci da su karaševska djeca učila u školi i njemački jezik postoje ne samo za prvu polovicu 19. st. nego, čini se, i za kraj 18. stoljeća. U izvoru iz 1781. škola u Klokočiću smatra se "njemačkom" (Radu i Onciulescu, 1977., 262). Kako je tada nastavni jezik u nacionalnim školama Karaševaca bio njihov materinski, to (ako nije riječ o pogrešci) može najvjerojatnije značiti da je učitelj Vlašić znao i predavao i njemački jezik, što se preporučalo u tadašnjim zakonima o školstvu. Učitelja koji je bio kadar dati i takvu poduku smatralo se posebno zaslužnim.⁹⁸

Reformističko zakonodavstvo otvorilo je put za upotrebu školskog udžbenika, sastavljenog prema određenim didaktičkim zahtjevima. Kako bi se postigla uniformnost obrazovanja, mogli su se rabiti samo školski udžbenici koje su preporučile školske vlasti, a gradivo se trebalo predavati prema Felbigerovoj metodici iz 1774. Udžbenike, jednake za sve narodnosti ("nacionalnosti"), uglavnom je sastavio Felbiger i oni su se prevodili, a neki su bili dvojezični (materinski jezik i njemački). U zadnjoj četvrtini 18. stoljeća ulagani su veliki naponi u tiskanje udžbenika (abecedara, čitanki, aritmetika i slično) i drugih knjiga, uključujući i crkvene, koje su se rabile u banatskim školama (Radu i Onciulescu, 1977., 151, 154; Țircovnicu, 1978., 132, 194-196, 213-214, 231; Leu, 1996., 129). Dio navedenoga procesa bilo je i tiskanje jedinoga poznatog udž-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

ZAKLJUČAK

benika kojim su se, po svoj prilici služili karaševski učenici potkraj 18. stoljeća, pod naslovom *ABC ili uprava za potribu shularske Dalmatinske mladeži*. Udžbenik, vjerojatno prijevod nekoga od Felbigerovih abecedara, objavio je 1779. u Temišvaru župnik iz Karaševa Mihovil Grozdić (1768.-1785.) (Miletić, 1903., 172), inače franjevac bugarsko-vlaške provincije.⁹⁹

Može se zaključiti da je pravi proces opismenjavanja na karaševskom području, iako prva poznata škola u Karaševu datira iz prve polovice 18. stoljeća, započeo tek u posljednjoj četvrtini toga stoljeća, kada su Karaševci, kao i cijeli Temišvarski Banat, bili zahvaćeni školskim reformama prosvijećenog apsolutizma. Neposredno nakon toga, iako ne bez poteškoća, karaševsko društvo ipak je uspjelo iznjedrati prvu razinu vlastite inteligencije – učitelje, istodobno s ostatkom Banata. Ovaj će se društveni sloj nastaviti razvijati u 19. stoljeću, iako je navedeni proces za sada nedovoljno poznat. Tko su bili učitelji i drugi pripadnici sloja karaševske inteligencije te koliko su bili uključeni u društvene transformacije 19. stoljeća? Odgovor na ova i slična pitanja mogu dati tek buduća istraživanja.

BILJEŠKE

¹ Karaševci (oko 6750 pripadnika) najbrojnija su od tri skupine rumunjskih Hrvata koji su se u prošlosti naselili na šire temišvarsko područje. Ostale dvije skupine tvore Šokci u Rekašu (Recaș) i Turopljci u Keči (Checea). Manea-Grgin, 2004., 98.

² Čini se da su prvi pouzdani podaci u svezi s precima današnjih Karaševaca iz sredine 16. stoljeća. No zbog manjka izvora teško je, ipak, reći ne samo točno kada nego i s kojega su se područja i u kojim uvjetima doselili u novi zavičaj preci današnjih Karaševaca. Manea-Grgin, 2004., 100.

³ Godine 1717. – 400 kuća, 1769./72. – 591 obitelj, 1784. – 3124 katolička stanovnika. Manea-Grgin, 2004., 102-103.

⁴ Mnogi lingvisti, publicisti ili etnografi te rijetki historičari koji su se bavili karaševskim Hrvatima uglavnom su se ograničili na prvobitno područje i razdoblje dolaska njihovih predaka te vjeroispovijed (ponajviše katolička ili pravoslavna) s kojom su došli u današnji zavičaj, međutim radi se uglavnom o mnoštvu nepouzdatih podataka i proturječnih teza. Manea-Grgin, 2004., 98.

⁵ U Europi potkraj 17. i na početku 18. stoljeća čitanje su ponajviše poticale crkve, počevši s onim protestantskim, kako bi se vjernici mogli upoznati sa svetim knjigama. Ariès i Duby, ur., 1989., 18, 118-119. U svezi s istim problemom u onovremenoj susjednoj Ugarskoj vidi, primjerice, Tóth, 1999., 204, 206-209.

⁶ Literatura o osnovnom školstvu u prvoj polovici 18. stoljeća relativno je brojna, primjerice vidi za Banat Țircovnicu, 1970., 28; Radu i Onciulescu, 1977., 86, 88, 90-91; Țircovnicu, 1978., 73-75, 83, 104; Leu,

1996., 122, 139; za Ugarsku Ariès i Duby, ur., 1989., 118; Tóth, 1999., 206; za ostatak Europe Ariès i Duby, ur., 1989., 119, 174, 322.

⁷ Iste 1768. godine, primjerice, postojalo je samo 66 pravoslavnih (rumunjskih i srpskih) osnovnih škola u Banatu, odnosno tri četvrtine pravoslavnih sela, koja su bila i najbrojnija, nisu uopće imala školu. Vidi, primjerice, Bocșan, 1986., 120; Kosáry, 1987., 106.

⁸ U narodnim crkvenim školama u Austriji i Pruskoj, kao i kod njemačkih kolonista u Banatu, u to vrijeme učilo se čitanje, pisanje, katekizam, crkveno pjevanje i *ministrantur*. Radu i Onciulescu, 1977., 86, 88, 90, 226. U Beču 1770. postotak pohađanja škole bio je oko 24%. Țircovnicu, 1970., 31. U luteranskim zemljama, za razliku od obrazovanja ponuđenog crkvenim ili administrativnim elitama, narodno crkveno obrazovanje, uglavnom usmeno i zasnovano na učenju napamet, bilo je kompatibilno s nepismenošću. Ariès i Duby, ur., 1989., 117-119.

⁹ Prema prosvjetiteljstvu, prisutnost pismenosti, ili razina njezine proširenosti, označavala je granicu između civilizacije i barbarstva. Leu, 1996., 20-21, 28-29. S druge, pak, strane austrijski reformizam je bio zasnovan na racionalizmu 18. stoljeća, posebno na filozofiji njemačkog *Aufklärunga*, koji je bio umjereniji i težio je kompromisu s religijom. Andea i Andea, 1996., 71-72.

¹⁰ Reformizam je, u duhu prosvjetiteljstva, smatrao obrazovanje jedinim rješenjem za poboljšanje ekonomskoga i socijalnoga stanja, za realizaciju željenoga cilja "sreće državljana". Bocșan, 1986., 116.

¹¹ Felbiger, opat od Sagana, bio je poznat u to vrijeme po svojim pedagoškim radovima, kao i po reformi osnovnih škola u Šleskoj. Andea i Andea, 1996., 74.

¹² Vidi, primjerice, Țircovnicu, 1970., 39-42; Radu i Onciulescu, 1977., 208, 210; Țircovnicu, 1978., 55, 65-66, 209-211, 236-237; Bocșan, 1986., 60, 113-128; Andea i Andea, 1996., 76-77, 81.

¹³ Primjerice, već 1763. banatska je administracija, sa sjedištem u Temišvaru, odbila zahtjev Beča za organiziranje novih seoskih škola, smatrajući da seljaci i pastiri ne trebaju školu te da je ondje dovoljno crkvenih škola. Dio hijerarhije Pravoslavne crkve također je bio zadovoljan obrazovanjem koje su pružali pravoslavni popovi u seoskim naseljima. Bocșan, 1986., 114; Țircovnicu, 1978., 68.

¹⁴ Poznato je da su u zapadnoj historiografiji podaci o pismenosti u 18. stoljeću rezultat računanja prema postotku onih koji su se mogli potpisati na raznim dokumentima, matičnim knjigama, notarskim, sudskim i poreznim aktima. Te podatke treba shvatiti tek kao određene grube pokazatelje koji ne mjere točno ni raširenost vještine pisanja (u čijoj procjeni pretjeruju u postocima) ni vještinu čitanja (čiju raširenost podcjenjuju). Ariès i Duby, ur., 1989., 111-112, 118-119, 121. No za Banat ne postoje takvi podaci o pismenosti za ovo razdoblje, jer, primjerice, iako je vođenje matičnih knjiga postalo obvezno 1779. (Bocșan, 1986., 32), potpisi nisu bili potrebni u matici vjenčanih. To je znak, kao i u ostatku onovremene Ugarske, da su, i-pak, uloga i autoritet pisanja bili bitno manji nego u Engleskoj ili Francuskoj. Tóth, 1999., 208.

¹⁵ Gotovo cjelokupnu banatsku seosku elitu u prvim desetljećima 18. stoljeća tvorili su svećenici, čije se znanje, pogotovo kod pravoslav-

nih, često ograničavalo na čitanje i crkveno pjevanje. Leu, 1996., 123, 125-126.

¹⁶ Tridentinski koncil (1545.-1563.) već je 1560. odlučio da treba postojati učitelj (*ludi-magister*) u svim katoličkim župama, a siromašnije župe trebale su se udružiti kako bi uzdržavale školu i učitelja. Tircovnicu, 1978., 43-44.

¹⁷ Isusovci su bili župnici u Karaševu 1721.-1739., a to je bila jedina ispostava isusovačke misije u Temišvaru. Otac Mihovil Lovinić rođen je oko 1682. u Kraljevoj Sutjesci u Bosni. Korade, 1991., 99.

¹⁸ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1726-1758*, 5. 2., 13. 2, 21. 2. 1730.

¹⁹ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1726-1758*, 11. 9. 1730; *Nomina Mortuorum 1726-1758*, 21. 1. 1757. Segaučićevo prezime ponekad je zapisano i *Segavcsics*, *Segacsics*, *Segatich*.

²⁰ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1726-1758*, 20. 2. 1735.

²¹ ŽAK, *Nomina Mortuorum 1726-1758*, 1. 10., 14. 11. 1737.

²² ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 2. 11. 1758.; *Nomina Mortuorum 1758-1773*, 1. 2. 1764. (umrlo mu je jedno od djece).

²³ U 18. stoljeću cijeli je Temišvarski Banat bio jedna biskupija, nazvana čanadska (kao i prije osmanskog osvajanja u 16. stoljeću), iako joj je sjedište bilo u Temišvaru.

²⁴ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 9. 4. 1768., 4. 8. 1768. Ovdje treba napomenuti da su karaševska prezimena i imena upotrijebljena u ovom radu prema sadašnjim oblicima, a ne kako su bila zapisana u matičnim knjigama. Imena su ondje uglavnom na latinskom, a oblici prezimena varirali su ovisno o piscu, koji im je mogao dodati genitiv na -in, -ov, -ović ili slično, prema vlastitu nahodjenju.

²⁵ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 30. 4. 1780.

²⁶ U Fond Iliešiu, 1938., 75-76, prezime mu se pojavljuje kao *Turniu*, umjesto *Turnin* od *Turna*. Ista pogreška postoji i u Radu i Onciulescu, 1977., 258.

²⁷ Iz knjige umrlih, vidi ŽAK, *Nomina Mortuorum 1796-1818*, 14. 10. 1811., saznaje se koliko je Petar Turna imao godina kada je umro, jer iz knjige krštenih nije moguće saznati kada se rodio. Čini se, ipak, da 1804. postoji u Karaševu i *magister* Ferdinand Schwarz, možda pomoćnik Petra Turne, vidi ŽAK, *Nomina Mortuorum 1796-1818*, 2. 2. 1804.

²⁸ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1726-1758*, 25. 3. 1755.; *Nomina Mortuorum 1774-1796*, 2. 4. 1787. Prema tome, nije imao 30 godina kada je umro, kao što je zabilježeno u matici umrlih, nego 32. Za 1781. vidi Fond Iliešiu, 1938., 76. U Radu i Onciulescu, 1977., 258, pogrešno je navedeno da su 1784. u Karaševu bili učitelji *Petrus Nicola* i *Markus Vaka*, umjesto Petar Turna i Marko Dobra, kako se može ustanoviti prema matičnim knjigama.

²⁹ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 17. 12. 1789.

³⁰ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 4. 8. 1768.; *Nomina Mortuorum 1796-1818*, 15. 3. 1818. (pokopana mu je bila i druga supruga).

³¹ Godine 1784. u Klokotiću je bilo 1287, u Lupaku 826, u Nermetu 781, u Ravniku 705, u Vodniku 675, a u Jabalči 298 stanovnika. Manea-Grgin, 2004., 103.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

³² Lupački i klockički župnici Marijan Tjinkul i Petar Dobra tvrdili su autorici u listopadu 1998. da se matične knjige iz 18. stoljeća nisu očuvale u tamošnjim župnim arhivima.

³³ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 9. 6. 1765.; *Nomina Mortuorum Nermet 1786-1808*, 31. 5. 1805.; *Nomina Copulatorum Nermet 1786-1808*, 13. 11. 1803.; Fond Iliešiu, 1938., 260. U Radu i Onciulescu, 1977., 282, naveden je podatak da škola u Nermetu postoji od 1723., kada su u mjestu bili učitelji *Daniel Danca* i *Nicolae Tincul*, međutim taj podatak nije potkrijepljen izvorima.

³⁴ ŽAK, *Nomina Baptizatorum Nermet 1786-1808*, 17. 08. 1805.

³⁵ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-73*, 3. 1. 1763.; *Nomina Copulatorum Jabalča 1786-1808*, 16. 10. 1808.; *Nomina Mortuorum Jabalča 1787-1808*, 23. 11. 1808. U Fond Iliešiu, 1938., 177, pogrešno je navedeno da je 1781. tamošnji učitelj bio *Iovan Isfkin*, a u Radu i Onciulescu, 1977., 273, da je 1784. bio *Paul Jokin*, što se može ustanoviti u usporedbi s matičnim knjigama ("Ivka" se može ponekad činiti "Ioka", zbog okruglog slova "v"). Țircovnicu, 1978., 152, spomenuo je s kraja 18. stoljeća samo šest škola na karaševskom području, s iznimkom one u Jabalči.

³⁶ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 15. 9. 1780. i 1. 10. 1780.

³⁷ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1774-1796*, 21. 9. 1779.

³⁸ Primjerice ŽAK, *Nomina Baptizatorum Jabalča 1786-1808*, 4. 11. 1787.; *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 27. 5. 1795.

³⁹ Fond Iliešiu, 1938., 109.

⁴⁰ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1726-1758*, 25. 10. 1750.; *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 16. 12. 1781., 20. 11. 1785.

⁴¹ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 28. 5. 1780.; Fond Iliešiu, 1938., 76.

⁴² ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 17. 9. 1760. Jedini je put spomenut kao učitelj u matičnim knjigama 1781., u ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 8. 4. 1781. Vidi i Fond Iliešiu, 1938., 216.

⁴³ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1774-1796*, 23. 2. 1783.; *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 6. 1. 1785. U Radu i Onciulescu, 1977., 278, pogrešno se 1784. navodi kao učitelj u Lupaku Đuređ Ifka (*Georg Iokin*, odnosno "Ivkin").

⁴⁴ Rod Bokšanul je iz Karaševa, međutim samo od 1751. do 1763. bilo je kršteno čak pet osoba s imenom *Michael Bogssanul*, vidi ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*.

⁴⁵ Najvjerojatnije je u Radu i Onciulescu, 1977., 288, pogreška, jer se ondje za Ravnik 1781. spominje kao učitelj, uz Milju Bokšanula, i određeni *Daniel Karadzov*.

⁴⁶ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 1. 2. 1789., 5. 4. 1789., 17. 12. 1789.

⁴⁷ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 20. 1. 1794.

⁴⁸ ŽAK, *Nomina Convertorum 1774-1796*, 31. 3. 1781. U Radu i Onciulescu, 1977., 305, spominje se kao prvi učitelj u Vodniku *Nicolae Braten*, nepoznate godine, međutim taj podatak nije potkrijepljen izvorima.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

⁴⁹ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 5. 2. 1764. (Klokotić) ili 25. 10. 1765. (Ravnik).

⁵⁰ U Radu i Onciulescu, 1977., 305, njegovo se prezime pogrešno javlja za 1784. kao *Burin*.

⁵¹ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1796-1818*, 8. 9. 1796.; *Nomina Copulatorum 1796-1818*, 15. 1. 1797.

⁵² Fond Ilieșiu, 1938., 75-76, 109, 177, 216, 260. Jedino je Milja Bokšan, iz staroga roda u Karaševu, u drugom školskom izvoru označen 1781. kao "katolički Srbin", vidi Radu i Onciulescu, 1977., 288, međutim to je bilo uobičajeno u svezi s Karaševcima u izvorima toga vremena. Karaševci su njegovali u prvom redu lokalni identitet, a tek su se početkom 20. stoljeća počeli integrirati u hrvatsku naciju.

⁵³ Vidi, primjerice, Țircovnicu, 1978., 186; Bocșan, 1986., 126.

⁵⁴ Godine 1836. obavljali su službu učitelja u Nermetu i Jabalči Atanasije Gera, rodom iz Karaševa, te Pavao Vlašić, rodom iz Vodnika. Za Vlašića se navodi u izvoru samo da je bio *in methodo docendi formatus*, međutim mlađi Gera završio je temišvarsku školu i položio ispit pred školskim inspektorom. Obojica su bili poznavatelji karaševskog, rumunjskog i njemačkog jezika. ŽAK, *Miscellanea*, 14-15. Ovi podaci dio su izvješća kanonske vizitacije čanadskog biskupa Józsefa Lonovicsa (1836.-1847.) iz 1836. župi u Karaševu. U to vrijeme Crkva je, uz laičku administraciju, još uvijek imala kontrolu nad školama, a biskup Lonovics osobno je bio i direktor školskoga distrikta Nagyvárad (Oradea). Andea i Andea, 1996., 82.

⁵⁵ Literatura o tom problemu je bogata, vidi Țircovnicu, 1970., 28; Radu i Onciulescu, 1977., 88, 90; Țircovnicu, 1978., 73, 76, 98, 125; Kosáry, 1987., 99-100; Tobler i Seedorf, 1995., 234-235; Tóth, 1999., 205-206.

⁵⁶ Važno je bilo, primjerice, da su od 1774. učitelji mogli biti otpušteni jedino uz suglasnost prosvjetnih vlasti. Țircovnicu, 1978., 133-134; Bocșan, 1986., 125; Balázs, 1997., 191-192. No veća stabilnost učiteljske službe osigurat će se tek od početka 19. stoljeća. Bocșan, 1986., 119.

⁵⁷ ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1726-1758*, 11. 9. 1730; 20. 1., 3. 4., 1. 12., 4. 12. 1734., 24. 1., 19. 2., 21. 2. 1736.

⁵⁸ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1758-1773*, 18. 1. 1767; *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 15. 10. 1769.

⁵⁹ Obojica učitelja u Karaševu trebali su 1836. obavljati službu kantora i zvonara. ŽAK, *Miscellanea*, 41.

⁶⁰ Navedeni kasniji podaci, iz 1836., dostupni su samo za Karaševo, Nermet i Jabalču. ŽAK, *Miscellanea*, 41.

⁶¹ Ugovor je trebao biti potpisan od mjestonačelnika, župnika, drugih mještana koji su bili pismeni, od učitelja i školskog ravnatelja (inspektora). Ugovore je trebao potvrditi administrativni ured, a postali su obvezni tek nakon 1786. Razumljivo je da takvi ugovori nisu bili uvijek poštovani. Țircovnicu, 1970., 64; Radu i Onciulescu, 1977., 134, 157; Țircovnicu, 1978., 134, 193.

⁶² Najbolje su u to vrijeme bili plaćeni učitelji iz velikih naselja (najviše zabilježeno 300 florena godišnje u Oršovi), a pogotovo oni iz banatske vojne krajine. Radu i Onciulescu, 1977., 112, 224.

⁶³ Fond Ilieșiu, 1938., 75-76.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

⁶⁴ ŽAK, *Miscellanea*, 41.

⁶⁵ Postojali su i drugdje u Banatu učitelji u malim naseljima koji su dobivali samo 10-15 florena godišnje i proizvode uaturi. Radu i Onciulescu, 1977., 112, 224.

⁶⁶ Fond Ilieșiu, 1938., 109, 177, 216, 260.

⁶⁷ ŽAK, *Miscellanea*, 41. Školski zakoni predviđali su davanje zemlje učiteljima već od početka reformi, međutim u praksi nisu svi učitelji to dobivali. Radu i Onciulescu, 1977., 131, 134, 224; Țircovnicu, 1978., 190-192; Bocșan, 1986., 119.

⁶⁸ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1726-1758*, 20. 2. 1735. Oberkneževi su bili domaći ljudi uključeni u lokalnu upravu na nižoj razini. Imali su pod nadležnošću određen broj sela (oko 10-20), a sjedište u većim naseljima banatskih okruga ili distrikata. Karaševo je za direktne habsburške vladavine bilo sjedište jednog od nekoliko oberkneževa vršačkoga distrikta. Dužnost oberkneza bila je najviša stepenica do koje su se mogli izdići obični ljudi.

⁶⁹ ŽAK, *Nomina Mortuorum 1726-1758*, 21. 1. 1757.

⁷⁰ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1758-1773*, 18. 1. 1767.

⁷¹ ŽAK, *Nomina Copulatorum 1796-1818*, 25. 3. 1798.

⁷² Vidi, primjerice, ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1758-1773*, 11. 1. 1759., 19. 3. 1761., 28. 1. 1764., 21. 1. 1770., 22. 1. 1772.; *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 17. 4. 1774. Distriktualni podupravitelj ili *Unterverwalter* trebao je pomagati upravitelju distrikta (*Distriktverwalter*) u ispunjavanju njegovih brojnih dužnosti te je uživao dobar materijalni status.

⁷³ Primjerice ŽAK, *Nomina Baptizatorum 1774-1796*, 14. 11. 1786.; *Nomina Baptizatorum 1796-1818*, 9. 4. 1800.; *Nomina Baptizatorum Jabalča 1786-1808*, 27. 10. 1800.

⁷⁴ ... anno 1760. mense Novembri hic Krassovae Scholae admodum difficulter inchoatae sint. ŽAK, verso list papira pod naslovom *Historia brevis Parochiae Krassoviensis per Andrea Dreihann 1830. adornata*, koji se nalazi između *Nomina Copulatorum* i *Nomina Mortuorum Nermet 1786-1808*.

⁷⁵ Fond Ilieșiu, 1938., 109, 216.

⁷⁶ U literaturi postoji podatak da je prilikom početka gradnje nove školske zgrade u Klokotiću 1952. bila srušena škola iz 1784., koja se nalazila na istom mjestu. Birta, 1993., 26. No navedeni podatak trebat će ubuduće potvrditi izvorima.

⁷⁷ Za vrijeme rata 1788.-1791. mnoge banatske škole bile su pretvorene u bolnice, druge su bile oštećene ili spaljene. Radu i Onciulescu, 1977., 227; Țircovnicu, 1978., 124, 170.

⁷⁸ ŽAK, *Miscellanea*, 13-14.

⁷⁹ ŽAK, *Miscellanea*, 16-17.

⁸⁰ ŽAK, *Miscellanea*, 14, 16-17. Propisi u svezi s unutarnjim raspoređom škole malo su se mijenjali od kraja 18. do sredine 19. stoljeća. Țircovnicu, 1978., 168-172.

⁸¹ ŽAK, *Miscellanea*, 13-14, 16-17. Obveza zajednica da uzdržavaju škole i učitelje bila je ozakonjena za civilni Banat već 1774. Bocșan, 1986., 115. Vidi i Radu i Onciulescu, 1977., 105, 131, 156.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

⁸² ŽAK, *Miscellanea*, 15, 17.

⁸³ ŽAK, *Miscellanea*, 14-17. Druge dvije kategorije škola koje su bile ozakonjene od 1774. bile su *Hauptschule* (u svakom administrativnom okrugu ili distriktu) i *Normalschule*, ponajviše za pripremu učitelja (u glavnom gradu svake provincije). Od 1776. normalna škola postojala je i u Temišvaru. *Țircovnicu*, 1978., 127.

⁸⁴ Iz 1836. postoje u izvorima informacije o župniku iz Karaševa koji je bio i ravnatelj škola u Karaševu, Nermetu i Jabalči, odnosno s područja njegove župe, te je o njima bio dužan izvijestiti svake godine viši školski inspektorat u Nagyváradu (Oradea). ŽAK, *Miscellanea*, 15, 17.

⁸⁵ I 1836. godine jezik nastave u karaševskim trivijalnim školama bio je "karaševski" (*Lingua vernacula Krassovanica*). ŽAK, *Miscellanea*, 14-17. Vidi, također, Radu i Onciulescu, 1977., 109, 151, 156, 160, 164, 166-167, 196; *Țircovnicu*, 1978., 126-127; Bocșan, 1986., 116; Kosáry, 1987., 103; Andea i Andea, 1996., 86-87.

⁸⁶ Ravnik je 1784. prema broju stanovnika (705) bio smješten između Nermeta (781) i Vodnika (675), a najvjerojatnije je i broj učenika u tom karaševskom naselju bio u skladu s time.

⁸⁷ Za 1836. vidi ŽAK, *Miscellanea*, 13-14, 16-17.

⁸⁸ Godine 1836. postotak djevojčica u ukupnom broju učenika kretao se u prvoj školi u Karaševu oko 46%, u drugoj oko 41%, a u školi u Jabalči oko 40%. ŽAK, *Miscellanea*, 15, 17.

⁸⁹ Ponekad su crkve, posebice protestantske, onima koji nisu mogli čitati i nisu znali katekizam uskraćivale pričest i nisu im dopuštale vjenčanje u crkvi. Ariès i Duby, ur., 1989., 118-119.

⁹⁰ ... anno 1760. mense Novembri hic Krassovae Scholae admodum difficulter inchoatae sint hominibus resistentibus et rationem suae renitentiae proferentibus, quod iidem labore manum suorum vivere debeant, quodve (?) proles in Scholis laborare non discant ... hac Scholae hic Krassovae longe difficilior sunt continuatae, homines etenim per duas, tresve (?) dies mittebant suas proles ad Scholas ex timore tantum, deinde easdem iterum domi, vel in villis suis retinebant, ut adeo in Scholis tantum 7. ò 8. proles ad summum quotidie fuerint. ŽAK, verso list papira pod naslovom *Historia brevis Parochiae Krassoviensis per Andrea Dreihann 1830. adornata*, koji se nalazi između *Nomina Copulatorum* i *Nomina Mortuorum Nermet 1786-1808*.

⁹¹ Često je navođeno u službenim odredbama i nakon 1774. da djeca trebaju ići u školu, a ne čuvati stoku, vidi, primjerice, za Banat Radu i Onciulescu, 1977., 159, 165; *Țircovnicu*, 1978., 81, 173-174, 177-178; Bocșan, 1986., 117-118. Za Ugarsku vidi Kosáry, 1987., 100; Balász, 1997., 191; Tóth, 1999., 206.

⁹² Vidi, primjerice, Ariès i Duby, ur., 1989., 19, 122-124.

⁹³ Statistike redovitosti pohađanja škole najčešće nisu bile izrađene prema broju svih učenika zrelih za školu, za koje je zakon predviđao, implicitno ili eksplicitno (od 1786.), obvezu pohađanja škole, nego samo prema broju svih učenika upisanih u školu. *Țircovnicu*, 1970., 55-56; *Țircovnicu*, 1978., 175.

⁹⁴ Godine 1781. od ukupno 5755 banatskih pravoslavnih učenika 49,8% redovito je pohađalo školu, neredovito 26,6%, a ostali su napustili školovanje. *Țircovnicu*, 1970., 50-51.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

⁹⁵ *Fideles ... Proles ad scholas haud mittunt.* ŽAK, *Miscellanea*, 8. Podaci za pohađanje škole iz 1836. postoje samo za Karaševu, 38% (107 od 281 djeteta obaju spolova zrelih za školu) u jednoj i 44% (111 od 251 djeteta obaju spolova zrelih za školu) u drugoj školi te za Jabalču, 52% (37 od 71 djeteta obaju spolova zrelih za školu). ŽAK, *Miscellanea*, 15, 17. Uzrok takvu stanju objasnio je potkraj 19. stoljeća banatski historičar Pesty, koji je istaknuo kod Karaševaca još i tada transhumanтни način života zbog malobrojnosti stanovništva i prostranoga područja. Stoga čak i u njegovo vrijeme roditelji nisu slali djecu u školu, nego su ih angažirali na vlastitu imanju. Pesty, 1884., 261-262.

⁹⁶ U naseljima s boljim materijalnim statusom mogle su se fakultativno učiti i osnove poljoprivrede, uzgoj životinja i pčela, što je još više davalo prednost stjecanju praktičnoga znanja umjesto vjerskih sadržaja. S druge, pak, strane u zakonima su bili predviđeni i ispiti za napredovanje učenika iz nižeg razreda u viši. Țircovnicu, 1978., 130-131, 137, 205.

⁹⁷ *Catecheta est localis Capellanus, Director vero Parochus ... In Scholis traditur Doctrina Christiana quotidie, catechismus parvus et mediocris, Scholis nationalibus praescriptus. Historia biblica etiam explanatur, Parochus adit Scholas bis per hebdomadam, die Lunae et Veneris. Item traditur Litterarum cognitio, syllabizatio, et lectio Illyricae, Germanicae, ex Libello Alphabetico Illyrico Germanico, Arithmetica et Caligraphia. Ferae sunt singula hebdomada die Jovis, in vere mense Majo duae hebdomadae et duo menses autumnales. Proles scholae superioris quotidie sacro intersunt, inferioris solummodo vere et aestate et dum tempestas favet, etiam alias. Proles docentur in utraque schola ministrare ... Repetitionales scholae diebus Dominicis et Festis ac meridiis servantur, in utraque schola. ŽAK, *Miscellanea*, 15-16. *Ecclesiam solum proles scholasticae Diebus Ferialis frequentant, In Ecclesia potissimum canunt proles scholasticae, Iuvenes et puellae, in maioribus solum festivitibus canunt adulti ...* (što se objašnjava time što *Fideles jejunia observant iuxta morem Ecclesiae Orientalis*). ŽAK, *Miscellanea*, 8.*

⁹⁸ Do 1784., za Josipa II., učenje njemačkog jezika nije bilo obvezno, međutim učitelji su trebali potaknuti djecu da uče taj jezik. Vidi, primjerice, Radu i Onciulescu, 1977., 133-134, 140, 150, 156; Țircovnicu, 1978., 134, 194. Navedeno je u Banatu i drugdje omogućilo pojavu bilingvizma, s primjetnim posljedicama do danas. Vidi Leu, 1996., 135-137.

⁹⁹ Franjevci bugarsko-vlaške provincije imali su u svojim rukama župu u Karaševu od 1740. do 1785.

NEOBJAVLJENI IZVORI

ŽAK (Župni arhiv u Karaševu), *Nomina Baptizatorum, Copulatorum, Mortuorum et Conversorum 1726-1758, 1758-1773, 1774-1796, 1796-1818.*

ŽAK, *Nomina Baptizatorum, Copulatorum et Mortuorum Jabalča 1786-1808.*

ŽAK, *Nomina Baptizatorum, Copulatorum et Mortuorum Nermet 1786-1808.*

ŽAK, *Miscellanea.*

Muzeul Banatului Timișoara (Rumunjska), Fond Nicolae Ilieșiu, caiet I – județul Caraș-Severin, 1938. (u tekstu "Fond Ilieșiu").

LITERATURA

- Andea, S., Andea, A. (1996.), *Structuri transilvane în epoca luminilor*, Cluj-Napoca.
- Ariès, Ph., Duby, G. (ur.) (1989.), *A History of Private Life. Passions of the Renaissance*, Cambridge, Massachusetts and London, England, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Balázs, É. H. (1997.), *Hungary and the Habsburgs 1765-1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapest, Central European University Press.
- Birta, I. (1993.), *Karaševci (Narodne umotvorine s etnološkim osvrtom)*, Bukurešt, Romcart.
- Bocșan, N. (1986.), *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla.
- Korade, M. (1991.), *Hrvatski isusovci-misionari*, Zagreb, Hrvatska pokrajina Družbe Isusove (Slavonski Brod: Plamen).
- Kosáry, D. (1987.), *Culture and Society in Eighteenth-Century Hungary*, Budapest, Révai Printing House.
- Leu, V. (1996.), *Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830*, Reșița, Editura Banatica.
- Manea-Grgin, C. (2004.), Karaševski Hrvati u prošlosti i danas, *Hrvatska revija*, 4 (2): 98-105.
- Miletič, L. (1903.), Über die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn, *Archiv für Slavische philologie*, 25: 161-181.
- Nilles, N. (1885.), *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, II, Oeniponte.
- Pesty, F. (1877.-78.), *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, Budapest.
- Pesty, F. (1884.), *Krassó vármegye története*, II/1, Budapest.
- Radu, P., Onciulescu, D. (1977.), *Contribuții la istoria învățământului din Banat pînă la 1800*, București, Litera.
- Țircovnicu, V. (1970.), *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, Editura didactică și pedagogică.
- Țircovnicu, V. (1978.), *Istoria învățământului din Banat pînă la anul 1800*, București, Editura didactică și pedagogică.
- Tobler, F., Seedoch, J. (1995.), Školstvo od 16. stoljeća do 1921. g. U: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata* (str. 233-247), Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Tomić, M. (1972.), Antroponimija Karaševaca. Prezimena, *Matica srpska – Zbornik za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad), 15 (2): 213-227.
- Tóth, I. G. (1999.), Hungarian Culture in the Early Modern Age. U: L. Kósa (ur.), *A Cultural History of Hungary. From the Beginnings to the Eighteenth Century* (str. 154-228), Budapest, Corvina Books Ltd. – Osiris Kiadó.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

Acquiring Literacy and the Emergence of Local Intelligentsia in Karaševo Croats in the 18th Century

Castilia MANEA-GRGIN
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

It seems that Karaševo, the biggest and historically most important locality of the Karaševo Croats in today's Romanian part of Banat, was preserved already in the 18th century as a relatively important settlement in that region, not only demographically speaking, but also in the administrative, economic and religious sense. However, very little is known about the historiography dealing with the history of education in Karaševo at that time as well as in other settlements in Karaševo, Nermet, Jabalča, Klokotić, Lupak, Ravnik and Vodnik. Thus the aim of the paper is to reconstruct this history by analysing available sources and literature, from the earliest mention of school and teachers in Karaševo in 1726/30 to the establishment of schools in other Karaševo settlements by the end of the 18th century. In addition to a succession of Karaševo teachers, their material and social status, the construction of school buildings, data on students, school subjects, textbooks etc. have been researched, with more information being available after the beginning of school reforms in the whole monarchy in 1774. It can be concluded that in the last quarter of the 18th century, after the phase of acquiring literacy, there emerged the first level of Karaševo intelligentsia, i.e. a stratum of professional teachers, especially in Karaševo. While this process took place in the Karaševo region the local intellectual elite was establishing itself in the whole Banat area, as a result of transformations of primary schooling in the Habsburg Monarchy brought about by enlightened absolutism.

Der Alphabetisierungsprozess und die Entstehung einer lokalen Intelligenzija bei den Rumänienkroaten von Karaševo im 18. Jahrhundert

Castilia MANEA-GRGIN
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Es ist anzunehmen, dass Karaševo (Caraş), die größte und geschichtlich bedeutendste Lokalität der im heute zu Rumänien gehörenden Teil des Banats lebenden Kroaten, auch im 18. Jahrhundert eine relativ wichtige Ortschaft dieses Raums war, nicht nur im demografischen Sinne, sondern auch in administrativer, wirtschaftlicher und

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 663-689

MANEA-GRGIN, C.:
PROCES
OPISMENJAVANJA...

religiöser Hinsicht. Über die Geschichte des Schulwesens im alten Karaševo sowie in anderen kroatischen Ortschaften des Umlands: Nermet, Jabalča, Klokotić, Lupak, Ravnik und Vodnik, ist so gut wie nichts bekannt. Daher ist es das Ziel dieser Arbeit, entsprechende verfügbare Angaben und literarische Quellen zu analysieren und die Geschichte des dortigen Schulwesens zu rekonstruieren – von den Jahren 1726 bzw. 1730, als zum ersten Mal die Schule und der Lehrer von Karaševo erwähnt wurden, bis zur Gründung weiterer Schulen in den anderen kroatischen Ortschaften Ende des 18. Jahrhunderts. Außer den Namen der Karaševoer Lehrer wurden auch deren Einkünfte und gesellschaftliche Stellung untersucht. Ferner gibt es gehäuft Angaben zur Errichtung der Schulgebäude, zu Zahl und Namen der Schüler, zu Unterrichtsfächern, Lehrbüchern u.ä., zumal seit der 1774 einsetzenden und die gesamte habsburgische Monarchie umfassenden Schulreform. Man kann schließen, dass im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts, nach einer Phase der Alphabetisierung, das erste Substrat einer die Karaševoer Kroaten repräsentierende Intelligenzija entstand, d.h. berufliche Volksschullehrer, die hauptsächlich in Karaševo unterrichteten. Dieser Prozess verlief zeitgleich mit der Entstehung lokaler intellektueller Eliten im ganzen Banatraum als einer Folge der Transformationen, die der aufgeklärte Absolutismus dem Grundschulwesen auf dem Gebiet der gesamten habsburgischen Monarchie brachte.